

שאלות נשמים עד ט"ז ניסן

תנן במסכת תענית :

"בשלושה במרחשוון שואלים את הגשמים, רבן גמליאל אומר בשבעה בו - ט"ו יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת".

(תענית י.)

טעמו של רבן גמליאל מתפרש כך : עולי הרגלים חייבים להיות בירושלים כל שמונת ימי חג הסוכות ושמיני עצרת¹, לכן עכבו את בקשת הגשמים עד שיספיק החלש ביותר מעולי הרגלים להגיע למקום הרחוק ביותר מירושלים, והוא נהר פרת, בצפונה של א"י. שאר הגלויות היו קרובות יותר, ואילו גלויות רחוקות יותר פטורים מלעלות לרגל, כן פירש ה"תפארת - ישראל²".

בגמ' שם בתענית איתא : "אמר רבי אלעזר הלכה כרבן גמליאל", וכן נפסק ברמב"ם, ובשו"ע, וכן נוהגים אנו, בני א"י, הלכה למעשה.

לפני שנים אחדות הזדמנתי לעיר אחת (ורעננה שמה), ושאלני בר אוריין אחד (ומוטי קידר שמו) שאלה של טעם, וכך היא שאלתו : מדוע אין אנו פוסקים לומר "ותן טל ומטר" בראש חודש ניסן (או יום לפני כן) מאותו טעם האמור לגבי תחילת שאלת הגשמים : "כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". הרי לפני פסח זו תקופת גשמים, וכשם שאנו דואגים לאחינו הבבליים בחזרתם מירושלים לבבל לאחר סוכות, כך ראוי היה לדאוג להם בעלייתם מבבל לירושלים לפני פסח, ו- 15 יום קודם הרגל לפסוק מלבקש גשמים?

בינותי בספרים, ולא מצאתי ששואלים שאלה זו, אף כי נראה שזו הערה נכונה, ומשלא מצאתי בספרים בינותי בסופרים, ונציג להלן עשר תשובות :

1. השוהת בירושלים עד אחר הרגל, נתונה במחלוקת ראשונים בחגיגה (יז.). התוסי' סוברים, שצריך לחכות שמונה ימים, ולדעת המאירי יכול לשוב לביתו בבוקר ט"ז בתשרי. וראה עוד ר"ה. תוסי' ד"ה : "מה", ולעומתו רש"י (שם).

2. בעניין המרחק שבין בבל לא"י, שהוא ט"ו ימי הליכה, עיין חשבון נאה בתוסי' יו"ט, אולם ראה בר"ן, ברשי"ש, ביפה עיניים ובמלאכת שלמה.

תשובה א'

יש לחלק בין תקופת סוכות לתקופת פסח. בתקופת סוכות הרגילות היא לומר "ותן ברכה", שהרי בחצי השנה האחרונה, אנו אומרים את בקשת הקיץ "ותן ברכה", לכן קל לחכמים לתקן תקנה עבור עולי הרגלים מבבל, בשב ואל תעשה, ובהשארת המצב על חזקתו. ואנו ממשיכים במנהגנו עד עתה ואומרים "ותן ברכה".

אבל בתקופת פסח, הרגילות היא לומר "ותן טל ומטר", כמנהגנו בששת חודשי החורף האחרונים, ועל מנת להתחשב בעולי הרגלים, צריכים חכמים לעקור אמירה בקום ועשה, ולהפעיל כוח חזק שכזה, לא רצו חכמים.

תשובה ב'

חז"ל שקלו בעומק דעתם את שני הערכים החשובים, גשם מצד אחד (ראה בתענית ז. כמה הפליגו חז"ל בשבחם של הגשמים), ומצד שני הדאגה לאחינו עולי הרגלים, שאם ינזקו מן הגשמים יש חשש שבעתיד ימנעו מלעלות, ויתבטלו ממצוה יקרה זו.

הכרעת חז"ל היא, שהגשמים האחרונים ידחו את הדאגה לעולי הרגלים, ואילו הגשמים הראשונים יכולים להידחות מפני הדאגה לעולי הרגלים. אם ננסה להבין את מהות הגשמים הראשונים והאחרונים, ע"י עיון בשמם, נבין את עדיפות הגשם האחרון על פני הגשם הראשון.

הגמ' בתענית דורשת את שמו של הגשם הראשון הנקרא "יורה" באופן כזה:

"ת"ר יורה: שמורה את הבריות להטיח גגותיהן ולהכניס את פירותיהן ולעשות כל צורכיהן".

(תענית ו.)

היורה משמש כתזכורת וסימן לביצוע פעולות, ויתכן שאפשר למצוא תחליפים לסימן זה. עפ"י דרישת שמו נמצא שהיורה איננו בעל ערך עצמי, אלא משמש כסיוע חיצוני לבריות.

לעומת זאת, הגשם האחרון הנקרא: "מלקוש", נדרש שמו באופן הבא:

"דבי רבי ישמעאל תנא: דבר שממלא תבואה בקשיה. במתניתא תנא: דבר שיורד על המלילות ועל הקשין".

(תענית ו.)

המלקוש משלים את התבשלות התבואה, ולולי גשם זה היינו מקבלים בסוף החורף קנים שדופים ולא תבואה מלאה. לתפקיד זה אין תחליף, ולכן, ברור שיש למלקוש ערך עצמי חשוב. ממילא מובן מדוע דחו חז"ל את בקשת הגשמים הראשונים, אך לא הסכימו לוותר על הגשמים האחרונים.

תשובה ג'

חשיבות הגשמים האחרונים על פני הגשמים הראשונים באה לידי ביטוי מנקודת הנהגתו של הקב"ה את העולם. לעיתים קורה שלא יורדים מספיק גשמים בחורף, והקב"ה נעתר לתפילותיהם של ישראל, ומשלים את המכסה השנתית בסוף החורף (עיין למשל בתענית ה. בנס דבימי יואל בן פתואל, וגם בתקופתנו ישנם מצבים כאלה), על גשמים אלו אי אפשר לוותר משום שהם המאזנים את המצב של החורף כולו. אך את גשמי תחילת החורף אפשר לדחות לשבועיים, שהרי לפנינו עוד כמה חודשים שבהם יוכל הקב"ה להשלים את המכסה שנקבעה לשנה זו.

תשובה ד'

בגמרא בתענית (י.) הובאו דברי חנניה האומר, שבגולה מתחילים לשאול גשמים "עד שישים בתקופה". כדבריו נפסק ברמב"ם ובשו"ע, וכן נוהגין הלכה למעשה, היושבים בחוץ לארץ. הרא"ש (שו"ת כלל ד' סימן י') שאל מדוע אין אנו (בני חו"ל), שואלים את הגשמים במר חשוון?

הרה"ג אברהם סופר בהגהותיו למאירי, הביא בשם אביו הגאון אב"ד ערלוי הרב שמעון סופר צ"ל תירוץ לשאלת הרא"ש, על פי יסוד הנלמד מהגמ' בתענית (ג.), שכל מה שאפשר להשיג את המבוקש באופן אחר, לא חייבו להזכיר בתפילה.

הגמ' שם אומרת, שהיינו צריכים להזכיר בתפילה רוח שאינה מצויה, משום "דחזיא לבי דרי", דהיינו, היא מועילה "לגורן לזרות את הקשים מן התבואה" (רש"י שם ד"ה: "רוח שאינה מצויה"). ומבאר הגמ' שאין אנו מזכירים רוח זו "כי אפשר בנפשותא", כלומר, אפשר לעשות פעולה זו על ידי נפה וכברה. למדנו מכאן, שאם אפשר להשיג את התוצאה באופן אחר, לא חייבו חכמים להזכיר. והנה הרא"ש בעצמו כתב, שאם לא ירד הגשם מיד אחרי הזרע, אזי העופות והעכברים יאכלוהו, מכאן הוכחה שתכלית הגשמים הראשונים איננה להצמיח את היבול אלא רק לשמור את הזרע שלא יאכלוהו, אבל שמירה זו אינה מוכרחת שתיעשה על ידי הגשמים, שהרי אפשר לשמור את הזרע בדרכים אחרות. כידוע, דרכי האיכרים שמעמידים תמונות להבריח העופות וכן מבריחים את העכברים בתחבולה.

ועל פי היסוד הנ"ל בענין הרוח שאינה מצויה, נאמר כיוון שאפשר בלי גשמים, אין צריך לשאול אותם בתפילה. לכן, שואלים בחו"ל מ-60 יום לתקופה ולא במרחשוון.

ומכאן לענייננו: מוכח מדברי הרא"ש, שלגשמים הראשונים של מרחשוון אין ערך עצמי של גידול הזרעים, אלא רק שמירה, ולכן, הוודאי שגשמי מרחשוון פחותים בחשיבותם מגשמי סוף החורף, וממילא מובן מדוע בטלו חכמים את בקשת הגשמים במרחשוון, אך לא בטלום בתחילת ניסן.

תשובה ה'

בספר ויקרא נאמר:

"במקום אשר תשחט העולה, תשחט החטאת".

(ויקרא ו, יח)

נשאלת השאלה, מדוע לא יחדו מקום מיוחד לקרבן החטאת³? עונה הגמ' בירושלמי (יבמות פ"ח ה"ג): כדי שלא לפרסם החוטאים. וזה על פי העיקרון המובא בגמרא בסוטה:

"מפני מה תקנו תפילה בלחש? כדי שלא לבייש את עוברי עבירה, שהרי לא חלק הכתוב מקום בין חטאת לעולה".

(סוטה לב:)

הסיבה בגללה שוחטים את העולה במקום החטאת היא, שלא יתביישו החוטאים כשמתוודים על חטאתם. על פי עיקרון זה אפשר לומר גם בענייננו: בפסח שני, באים טמאים להקריב את הפסח, ובכדי לחפות עליהם כדי שלא יתביישו, לא טרחו חכמים לבטל את שאלת הגשמים ט"ו יום לפני הפסח, כדי שלא רק טמאים יהיו שם אלא גם "מי שהיה בדרך רחוקה", משום שהגשמים שירדו יגרמו לאנשים להתעכב בדרך ויאצו לחכות לפסח שני, ויחפו על הטמאים.

אמת, נכון הדבר, תמוה מעט שחז"ל "יעודדו" קרבן פסח עבור כיסוי על הטמאים, אך מצאנו דבר כעין זה בחוזרים מן המלחמה, שכך שנינו במשנה בסוטה⁴:

"רבי יוסי הגלילי אומר: הירא ורך הלבב, זהו המתיירא מן העבירות שבידו. לפיכך תלתה לו התורה את כל אלו שיחזור בגללן".

(סוטה מד:)

הסיבה האמיתית שבגללה נכללו הבונה בית, הנוטע כרם והנושא אשה בחוזרי המלחמה, היא בשביל לכסות על החוזרים בשביל העבירות שבידם, שלא יחשדו בהם שהם בעלי עבירה, והרואה אומר: "שמא בנה בית או נטע כרם או אירש אשה". מכאן אפשר ללמוד עד כמה גדול כבוד הבריות שעבורו משחררים חיילים מן המלחמה, ועבורו לא רצו חז"ל לעשות מעשה ולבטל אמירת "ותן טל ומטר" שבועיים קודם הפסח, אף שעל ידי כך יש חשש שיפסידו עולי בבל את הקרבת קרבן הפסח, וכל זה כדי שיכסו על הטמאים שמקריבים בפסח שני.

תשובה ו'

השאלה מתבססת על פירוש המשנה: "שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". פירש רבינו גרשום: "כדי שיגיע האחרון וכו' קודם הגשמים". וכן בר"ע מברטנורא: "שלא

3. וכיו"ב באשם (ויקרא ז, ב).

4. מובא ברש"י לדברים (כ, ח).

יפסיקום הגשמים". ולפי"ז הקשנו, שגם כשעולים לארץ ישראל לפני פסח יש גשמים ומדוע לא פוסקים לומר "ותן טל ומטר". המאירי פירש את המשנה באופן אחר, וכך לשונו:

"כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל... עד לנהר פרת, ולא ירבו מימיו כ"כ, עד שלא יוכלו לעבור".

כלומר המאירי לא התמקד בגשמים עצמם, שכפי הנראה לבעיית הגשמים ישנם פתרונות, אלא הוא התמקד בנהר הפרת שמימיו פרים ורבים עם הגשמים⁵, ואי אפשר לחצות אותו בחורף. לפי פירוש המאירי סרה הקושיא, שהרי בסוף החורף כשעולים לארץ ישראל, נמצאים העולים בביתם ויכולים לבדוק, אם אפשר לעבור את נהר פרת עוברים ומגיעים לירושלים, אף שיורדים גשמים בדרך, ואם אי אפשר לעבור את הנהר הרי הם פטורים מעליה לרגל, ונמצאים בביתם, אבל לאחר סוכות העולים נמצאים בירושלים, ואם נתחיל לבקש גשמים, הרי שנהר הפרת יגאה ולא יוכלו העולים לעברו ולשוב לבתיהם⁶.

תשובה ז'

ב"תפארת ישראל" למשנתנו כותב, שנהר פרת הוא המקום האחרון שממנו חייבים לעלות לרגל, ושאר תושבי הגלויות הרחוקות יותר, פטורים מלעלות לרגל. כמקור לדבריו, שולח רבי ישראל ליפשיץ לגמרא בפסחים (ע:). אולם שם לא מצאתי רמז לזה, וכנראה צריך להגיה שכוונתו לפסחים (ג:), שם מופיע המעשה בו גוי השתבח לפני רבי יהודה בן בתירא שהצליח להערים על חכמים ולאכול קרבן פסח בירושלים, ורבי יהודה גרם לו להיכשל בתרמיתו, ותפסוהו בקלקלתו והרגוהו.

"שלחו ליה לרבי יהודה בן בתירא: שלם לך ר' יהודה בן בתירא דאת בניביין ומצודתך פרוסה בירושלים".

שואלים התוס' (ד"ה: "מאליה"): מדוע רבי יהודה בן בתירא לא עלה לרגל בעצמו? ומתרצים בתירוץ השלישי: נציבין - חו"ל היא. מוכח מכאן שאם יש קשיים גדולים בעליה לרגל, אזי פטורים ממנה. מה הם קשיים? מרחק גדול, זקן שאינו יכול להלך ברגליו, וגם גשמים שמקשים על ההליכה ואף מביאים לחשש סכנת נפשות, כידוע.

אם נכונים הדברים הרי שעלה בידינו תירוץ נוסף. לאחר חג הסוכות נמצאים עולי הרגלים בירושלים והם חייבים לחזור לביתם, מפני חובה זאת דחו חכמים את בקשת הגשמים, כי לא רצו להכניס את בני בבל בקשיים, ואף בחשש פיקוח נפש, אבל לפני פסח נמצאים אנשי בבל בביתם בבבל, ואם ירדו גשמים אין בזה קושי ואין בזה חשש

5. ובאמת שאין כאן מחלוקת כי אם התמקדות שונה, בריבוי הגשמים או בריבוי הפרת, משום שזה תלוי בזה. כדאיתא בשבת (סה:): "מטרא במערבא סהדא רבה פרת".

6. ולהאמור, יש לברר מה התכוון רש"י לפירושו למשנה, כרבינו גרשום או כהמאירי?

פיקוח נפשות, כי בזמן שיש גשמים פטורים מעליה לרגל, ואין בני בבל חייבים לצאת לדרך, לכן לא בטלו חכמים אמירת "ותן טל ומטר".

תשובה ח'

במקומות רבים בש"ס ישנם דינים מיוחדים לאדם חשוב, בכל מקצועות ההלכה⁷. ועפ"י² יתכן שמותר לומר גם כאן: עבור יהודים "פשוטים" שבאים מבבל לא"י, לפני פסח, לא מצאו חכמים לנכון, לעשות שינוי בסדר הראוי לתפילה, ובודאי שלא שינוי שאמור להשפיע על טבע הבריאה. אולם, עבור "אנשים חשובים", יהודים ששהו בירושלים 8 ימים, וראו ונראו לפני ה', בהתעלות רוחנית גדולה ובשאיבת רוח הקודש, באכילה בקדושה ובטהרה "וכל ישראל חברים", עבורם, שינו חכמים וקבעו שנמשיך לבקש טל ולא גשם כי "אדם חשוב שאני".

תשובה ט'

לפני חכמים עמדה שאלה נכבדה על כפות המאזניים, והשיקולים שקולים. מצד אחד, העם שבשדות זקוק לגשם ורוצה להתחיל לבקש גשם משמיני עצרת, כי בחג נידונין על המים, ובשמיני עצרת מתפללים את תפילת הגשם. ומנגד, העם שבדרכים רוצה לחזור הביתה בשלום, ומבחינתם כדאי לדחות את בקשת הגשמים לז' במרחשוון.

לכאורה ההכרעה פשוטה, וכמו שאומר כהן גדול בתפילתו ביום הכיפורים: "ואל יכנס לפניך תפילת עוברי דרכים לענין הגשם, בשעה שהעולם צריך לו" (יומא נג:), ובכל זאת הכריעו חכמים לכיוון השני. אפשר לבאר את דעתם, שהם התחשבו במסר המרכזי שספגו עולי הרגלים בסוכות. ביהדות, כידוע, המסרים הרוחניים אינם תלושים מחיי המעשה, אלא מחוברים לחיים - "ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים". המסר המרכזי של סוכות נסוב על ציר האחדות:

- א. ארבעת המינים ומה שהם מסמלים, "יעשו כולם אגודה אחת".
- ב. כל ישראל ראויים לישב בסוכה אחת.
- ג. למרות הצפיפות והדוחק, "לעולם לא אמר האדם צר לי המקום בירושלים".
- ד. בשמיני עצרת מקריבים פר אחד בלבד.

7. לקמן רשימה חלקית: ברכות (יט.). לענין הוצאת מת סמוך לקריאת שמע, שבת (יב:). לענין קריאה לאור הנר בשבת, מגילה (כב.). לענין נפילת אפיים, שביעית פ"ח משנה י"א לענין שימוש בתבן של שביעית, בבא מציעא (ט.). לענין קנין בהמה. וראה עוד קידושין (ז.), ב"ק (קיד.), מו"ק (יא:), ו(יב.), ועוד רבים.

וידעו חכמים, שאף שהדין נוטה לטובת בקשת הגשמים בזמנם, מכל מקום רצו החכמים להוציא מן הכוח אל הפועל את רגשות האחדות של בני ארץ ישראל, וקבעו שעדיף להפסיד שבועיים של גשמים ובלבד שלא תקשה הדרך על אחינו שבבבל.

והטעם הזה שייך דווקא בחג סוכות, מפני שהוא עומד בסימן האחדות, ודחיית בקשת הגשמים היא לאחר החג, לאחר שנספגו המסרים.

אך בחג הפסח, לא שייך הטעם הזה, כי אין עיקר עניינו של פסח נסוב על האחדות, וגם ביטול בקשת הגשמים אמורה להיות לפני חג הפסח, ולכן שואלים את הגשמים עד ט"ו בניסן.

תשובה י'

אחר כתבי את מרבית הדברים הנ"ל, זימנו לי משמיים לראות, שהקושיא בה אנו עוסקים, נשאלה כבר לאחד מגדולי ישראל, שהאירו את דורנו, והוא השיב תשובה אחרת. מובאת להלן השאלה והתשובה ככתבן וכלשונם כפי שמובא בספר "הליכות שלמה", שנערך ע"י נכדיו של שר התורה, הגאון החסיד רבי שלמה זלמן אויערבך צוק"ל:

"יסופר שנשאל רבנו בילדותו, מפני מה אין פוסקין מלשאל הגשמים ט"ו יום קודם הפסח, משום עולי רגלים שלא יתעכבו בדרכם לירושלים? והשיג, כי בבואם לירושלים לחג הסוכות היו לבושים במלבושי הקיץ ובמצב זה יעכבם הגשם הרבה, אבל בצאתם לפני חג הפסח, בידם להתכסות כראוי בדרך כל ימות החורף, ולהכין להם מחסה וכסות מזרם וממטר".

(ספר "הליכות שלמה" פרק ח' הערה 69)

סיכום: הצענו עשר תשובות לשאלה אותה הצגנו בראש המאמר. חלק מהתשובות על דרך ההלכה, וחלק על דרך המחשבה. ניסנו לקצר ברוח הפסוק: "ויאמר לקוצרים ה' עמכם" (רות ב, ד), אולם הקורא הנבון ילמד מכאן על עומק שיקוליהם של חז"ל, "ותן לחכם ויחכם" (משלי ט, ט).

